

KOVÁCS ENDRE

A történész és közönsége

Történettudományunk művelői az idők folyamán hozzászórtak ahhoz, hogy tevékenységükről a szélesebb közvélemény alig-alig vesz tudomást. A történetírói siker valóban nem tartozik a gyakori jelenségek közé, könyveink „publicitása” szűk körre terjed ki. Gyakran támad az a benyomásunk, hogy a szakma művelői nagyon is el lehetnek foglalva saját műhelyproblémáikkal, nem igen jut idejük arra, hogy egy-egy pillantást vessenek a fogyasztóra. Az akadémiai kiadványok csekély, szinte már szégyelleni való példányszáma egymagában is arra figyelmeztet, hogy a történettudomány és a közönség kapcsolatában aligha van minden rendben.

Ha író és olvasó közt meglazul a kapcsolat, az okot rendszerint nem a befogadó félben kell keresni. Így túlzás volna azt állítani, hogy a magyar olvasókból kiveszett a történelem iránti érdeklődés. Tíz ember közül kilencet (de legalább hatot-hetet) szenvedélyesen érdekel a múlt; a magyar nép múltja csakúgy, mint a távoli országok, népek történelme. Nagy korfordulók idején nem is lehet másképp. Már pedig ha valaha, úgy éppen ma mondhatjuk, hogy a nagy változások korát éljük. Bármerre tekintünk is magunk körül, a régi világ elsüllyedésének s egy sohanemvölt, új világ beköszöntésének vagyunk szemlélői. Hogyne izgatná az embereket a kérdés: honnan ez a mély változás? hová ágaznak gyökerei az újnak? milyen volt a tegnap és a tegnapelőtt? Milyen utat járt be az emberiség, míg kikötött napjainknál, s melyek a bontakozó új világ mozgó rugói? Mindeme kérdések kifejezetten történelmi jellegűek, csakis a történész tud róluk legtöbb felelősséggel nyilatkozni. S ha a történész hallgat, ki veszi át tőle ezt a szerepet? Lehet, hogy a múlt szakavatott bűvára maga is tanácstalanul áll meg egyik-másik jelenség láttán, de ez a tanácstalanság nem a laikusé, nem a múltban járatlan emberé; a történész még akkor is ösztönző eszméket tud felvetni, ha kétségeket táplál saját hipotéziseivel szemben. Mert az ő számára adva vannak a források, melyek, meglehet, sokféle nyelven szólnak, de sohasem hallgatnak.

Meg kell védeni a magyar olvasót azzal az igaztalan váddal szemben, hogy közönyös a történelmi kérdésekkel szemben. Az utóbbi években néhány mű magas példányszáma arra mutat, hogy ez az érdeklődés mégiscsak megvan, legfeljebb arról lehet szó, hogy nem minden irányban nyilvánul meg egyforma erővel. Természetes módon fordul az olyan művek felé, melyekről az olvasó úgy érzi, hogy valami fontosat mondanak neki. Azt hihetné az ember, hogy az a valami, amit az egyszerű olvasó a maga számára fontosnak tart, egyetlen korhoz: a mi életünket megelőző időhöz kötődik, tehát az érdeklődés időben egyoldalú. Persze, nem lehet vitás, hogy a közelmúlt története (közelmúlton a felszabadulást megelőző évtizedeket értjük) a legtöbb emberben, különösen az idősebb korosztály tagjaiban (akik sokmindent saját szemükkel láthattak) fokozott izgalmat vált ki. Így van ez manapság világszerte. A nemzetközi könyvpiacot elárasztották a második világháború előzményeit s a háború lefolyását tárgyaló, gyakran bizony kétes tudományos értékű munkák, végeláthatatlan számban sorakoznak elénk politikuskok, katonák emlékiratait, mind azzal a bevallott céllal, hogy módosítsák azt a képet, melyet az olvasó a korábbi művek alapján egyik-másik epizódról kialakított magának. Mégis, mindez nem jogosít fel annak feltételezésére, hogy az olvasót csak a közelmúlt titkai érdeklik. Laikus

oldalról a történezt lépten-nyomon olyan kérdésekkel ostromolják, melyek nemcsak hogy túlmutatnak a közelmúlt eseményein, de egyenesen olyan távoli időkre vonatkoznak, mint pl. a magyarság őstörténete, a honfoglalás, az egykor hazánk területén élt népekkel való kapcsolataink: mindmennyi lezáratlan kérdés, mely még a szakemberek között is nézeteltérések forrása lehet s melynek tisztázása történetírásunk fontos feladatai közé tartozik. A tudományos feltáró munka súlyát növeli az a körülmény, hogy a szaktudós mellett (általa megvetve s mellőzve) minden időben felbukkan a dilettáns is, a zavarosban halászó műkedvelő tudós, aki ugyan nem viszi előre a kérdések tisztázását, de növeli az agyakban meglévő káoszt, ferde irányba tereli a gondolkodást. Napjainkban többnyire a magyar őstörténettel kapcsolatban érkezik hozzánk határainkon túlról egy-egy fantasztikus elmélet, melynek azután mindig akadnak hívei a tájékozatlanok körében.

Persze nemcsak népünk legrégebb történelmének kérdései vannak kitéve erős hullámozásnak; a nézetek vad összevisszasága tapasztalható egyéb időszakok megítélésében is. Múlt és jelen történetfelfogása bírkózik az agyakban. A múlté makacsul tartja magát, a jelené még nem tudott elég mély gyökeret verni. Történezeink valóban tiszteletreméltó erőfeszítéseket tesznek a marxista szemléletmód elterjesztésére, de nap mint nap szembekerülnek a begyökeresedett véleményekkel, melyeket annál nehezebb kiforgatni, mivel érzelmi talajból táplálkoznak.

Ha a történeasz valóban tudománynak tekinti hivatását, ha arra a feladatra vállalkozik, hogy forrásokra alapozott, ellenőrzött tények felismerésével segítse tájékozódásában a ma emberét, akkor komoly társadalmi feladatokat oldhat meg. Baj az, hogy sokan még ma is pusztán mesemondót látnak a történeaszben, a történetírást azonosnak veszik a szépirodalommal, mindkettőt az egyéni intuíció s a fantázia termékének tekintik, megállapításait ingatagoknak, szubjektíveknek tartják. Egy jó történeti művet azzal az eltökéltséggel olvasnak végig, mint egy érdekesítő regényt. De a történetírás, ha volt is benne mindenkor sok érzelmi elem, írói velleítés és szubjektívizmus, sohasem tekintette fő feladatának az olvasói kíváncsiság olcsó eszközökkel történő kielégítését, sohasem apellált pusztán az érzésekre, mindig tudást, felismerést kívánt közvetíteni, a múlt tudománya kívánt lenni. Amióta szakított a középkori krónikák, évkönyvek naiv leíró módszerével, a szájhagyományon alapuló közlésekkel és amióta kritikus kézzel nyúlt az írott forrásokhoz, a történetírás hősi vállalkozás is lett a szigorú tudományosság jegyében. A múlt században még kisebb volt a lehetősége a szenvedélyektől megfosztott, tárgyilagos történeti ítékezésnek, azóta a tudományok általános fejlődése következtében bővült a történeti tudományok látóhatára is, megnőtt az igény magán a tudományszakon belül is a sokoldalú, tárgyilagos ábrázolás iránt.

Sietünk hozzátenni, hogy a történeasz tárgyilagosság éppúgy alá van vetve egyéni beidegződéseknek, mint bármely más társadalomtudomány. Abszolút tárgyilagosság ezen a pályán sem képzelhető el, mivel a műveket emberek s nem gépek írják. Ez azonban korántsem jelenti a tárgyilagosság teljes csődjét. A történeasznek ugyanis módja nyílik arra, hogy a forrásokra támaszkodva útját állja saját indulatainak, minél több irányból világítsa meg a tárgyalt kérdést. El nem szakadhat a maga korától, nem húzódhatik lakatlan szigetre, sem elefántcsonttoronyba, helye a társadalomban van, de társadalmi helyzete nem teszi számára kötelezővé olyan nézetek elfogadását, melyek ellentmondanak az általa feltárt tényeknek.

A csábítás természetesen óriási: együtt haladni a közmeggyőződéssel akkor is, ha tudjuk, hogy az nem állja ki a történeti kritika próbáját, erősíteni azt, ami az emberi agyakban leiszűrődött, engedni a sablonnak, mely szüntelenül fenyegeti a tudomány emberét. De a történetíró hitele abban áll, hogy nem enged az ilyen csábításoknak, hogy mélyebbre, messzebbre lát, mint a laikus, hogy olyan összefüggések birtokában van, melyek alkalmasak a múlt jelenségeinek széleskörű egybevetésére, sőt bizonyos szabályok, törvényszerűségek megállapítására is.

Ha mindeme kérdéseket a történetíró és az olvasó kölcsönös viszonyának szempontjából vizsgáljuk, a történeti kutatás legfőbb értékét abban kell látnunk, hogy mint tudomány képes

kielégíteni az olvasók kíváncsiságát. Hiszen az igény nemcsak a kutatót jellemzi, hanem az olvasót is; azt az olvasót, aki egy-egy történeti műben kétségeire keres feleletet, a tudomány emberének kijáró tisztelettel óhajt feltekinteni a kistorikusra. Szín pompás élvezetes tablókat kaphat a történeti regényekben is, de ha kritikai feldolgozást vesz kezébe nem ez az igénye a legelsőbb rendű. Mindig arra kíváncsi: hogyan is történt, ami történt; és ha már ezt tudja, akkor nyomban megkérdezi: miért történt. Ez a második kérdés, ez a „miért” a történész szemében is a leglényegesebb. Az eseményekről többnyire képet adnak a források, okaikról — az okok bonyolult láncolatáról — már a jól irányított, alapos, sokoldalú kutatómunka adhat számot.

Napjainkban a történetírás valóban hatalmas lépéseket tesz afelé, hogy tudományos hiteltelre tegyen szert. Erről meggyőződen tanúskodik az a módszertani fejlődés, amelyen, több más társadalomtudományi ággal együtt, a történettudomány is keresztül ment. A történetírásnak az a fajtája, mely nem a szenzációk, a leleplezések, a magánélet intimitásai felé fordítja figyelmét, hanem túl a napi eseményeken, a rövid távú vagy kivételes jelenségeken, a társadalmi fejlődés mélyebb rétegeibe kíván lehatolni, az emberiség által eddig megtett út lényeges jegyeire kíván rábukkanni: ez a történetírás ma már módszerében is erősen eltér az elődök által alkalmazott módszerektől. A forráskritika csak hosszú, évszázados fejlődés során jutott el abba az érett szakaszba, amely a mai kutató munkát jellemzi. A források köre mérhetetlenül kitágult akkor, amikor az írott források mellé odatársult az iratlan források és a rokontudományok eredményeinek kimeríthetetlen anyaga. A történész meríthet a nyelvészet, a régészet, a néprajz, az irodalmi kutatás feltárt anyagából. Létrejött — vagy legalább is születőben van — a komplex történeti kutatás, mely mind szélesebb s egyben mind objektívebb, tudományosabb irányba tereli a kutatómunkát. Ott, ahol a több tudományág együttműködése leginkább megvalósult, a történetírás nem egyetlen szaktudós elmémunkáját tükrözi, hanem a különböző irányból érkező tapasztalatok egész sorát, melyben érdekelve vannak a rokon ágak képviselői is. Mellettük a számítástechnikus is részt kér a munkálatokból. Mérés és számítás nélkül ma már társadalom- és gazdaságtörténeti kutatásokat nehéz volna folytatni.

Mindez azzal az óhatatlan következménnyel jár, hogy bizonyos fokig háttérbe szorul az alkotó történész személyisége. Az egyéni meglátások helyett valamiféle kollektív bölcsesség kér szót a történetírásban is. Gyakorivá válik, hogy egy-egy feladat elvégzésére több történész közösen vállalkozik. Ezek a kutatás során megismerhetik egymás tapasztalatait, segítik egymást, vitákban tisztáznak egyes homályos kérdéseket. S ha a kész munka alól nem tűnik is el egyszerűen a szerző neve, mögéje oda kell képzelnünk egész munkacsoportok közös erőfeszítéseit. Az ilyen jellegű feldolgozás lehetővé teszi azt, hogy elejét vegyék az elferdített, vagy eleve hamis nézetek elburjánzásának, háttérbe szorítsák azt, ami egyéni szeszély, szubjektív vonás, s amellyel a történészek javarésze — más tapasztalatok birtokában — nem ért egyet.

Ha ezt a folyamatot a közönség oldaláról tekintjük, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy ez az elszemélytelenedés hátrányosan befolyásolja az olvasói érdeklődést. Az olvasó ugyanis a múltban a történetírás epochális teljesítményeit egy-egy kiemelkedő alkotó nevével kötötte egybe. Akkoriban a történész jobbára író-művész is volt, aki a kutatás során kialakította személyes vízióját a világról, a történelem folyamatáról, értelméről, az emberiségről és a saját filozófiai alapállásából közelítette meg a konkrét történeti kérdéseket. A XIX. századi történetírást csakis úgy képzelhetjük el, mint egy-egy átfogó egyéniség, kiemelkedő szellem objektivizálódását. Ezen az alapon beszélhetünk történetírói irányokról, stílusokról, módszerekről. A történész legfőbb ambíciója az volt, hogy újat, egyénit, eredetit hozzon, megpróbálja olyannak ábrázolni a világot, amilyenek ő látja. Ezek a klasszikus történészek — mint a német Ranke, az angol Carlyle, a francia Michelet — rendszerint a történelem korszakformáló eseményeit és a nagy folyamatokat örökítették meg, gyakran húsz-harminc éven át folytatott egyéni kutató munka árán, egész életük egy-egy mű fokozatos megírásában telt el, s amit ennek nyomán megörökítettek, az magán viselte alkotójuk legegyénibb, senki mással össze nem téveszthető jegyeit. Konceptiójuk nemzedékek gondolkodását befolyásolta: pozitív vagy negatív irányban.

Mérföldkövek voltak a történeti gondolkodás útján. Minden utánuk jövő történésznek szembe kellett néznie az ő szellemi örökségükkel. Nos, ebből a történész-típusból a mi századunk már alig tud néhányat felmutatni. A tudomány specializálódása előtérbe állította a részlet-problémákkal küszködő szakemberek tömegét, s ez utóbbiaknak gyakran a neve sem válik ismertté. Ám az új részkutatások fényében a múlt század nagyságai csak aféle múzeumi emlékeként tűnnek elő. A jelen történetírói eszmélkedésébe nem szólnak bele.

Iskolák s irányok azért teljességgel ma sem hiányoznak, de maga az iskola elnevezés ritkán fedí a hagyományos tartalmat. Iskoláról csak akkor beszélhetünk, ha egy jeles kutató a saját módszerének átvételére tudja készíteni tanítványai körét. Manapság az iskola megjelölésben egy bizonyos nagyozolás érezhető. Oka lehet az iskolák eltűnézésének az is, hogy hiányzik a valóban mozgó erejű, meggyőző módszerű alkotó egyéniség, de számításba kell venni azt is, hogy manapság a tudományos eredmények gyorsabb cseréje révén egy-egy fiatal kutató számos „iskola” között választhat. Maguk a professzorok sem követelik meg tanítványaiktól módszerük átvételét, mint a régi világban.

Ami a mi viszonyaink között bizonyos egységet teremt az egyes kutatók között, az abban foglalható össze, hogy a marxista módszert mind a magukénak vallják. Mivel azonban ez a módszertani alap a gyakorlati munkában csak általános irányelveket nyújt: adva vannak a módszerbeli eltérések a marxizmuson belül is, adva van a felfogások különbözősége. Vannak, akik sajnálkoznak emiatt és a marxizmus iránytűjét túlzottan is gyakorlatiasan, mondhatni mereven képzik el. Ezek többnyire kész sémákban gondolkodnak. Nagyobb történeti érzékről adnak bizonyosságot azok, akik jónéven veszik azt, ha a marxizmuson belül összecsapnak az eltérő nézetek, mivel a viták ősidők óta heves lökőerőt szoktak adni a tudományos gondolkodásnak, s ez nyilván így lesz a jövőben is. Vannak, akik mániákusan védelmezik „a marxista történész front egységét” (természetesen önmagukban látván az eszmei tisztaság legfőbb és hivatott védelmezőit), nehezen tudják elképzelni, hogy a tudomány vidáman fejlődhet akkor is, hogyha beismerjük, hogy ilyen egység csak a széles eszmei alapot illetően áll fenn, egyebekben a történésznek jogában áll egyéni nézeteit kifejtenie. A tapasztalat szerint az egységhez hosszú és göröngyös út vezet, melynek még korántsem vagyunk a végén.

A közönség soraiból gyakran kérik számon tőlünk a jeles történész egyéniséget, aki már előadásának választékosságával és szuggesztivitásával is alkalmas arra, hogy meghódítsa olvasóit. Hiszen a történész, mint mondják, író is. Miért nem él hát a szép stílus eszközeivel? Miért nem fogalmaz olyan szépen és pontosan, mint egyik-másik publicista? Olvasóközönségünk tudatában még a két háború közötti idők író-nemzedékének valóban sokoldalúan csiszolt, sok színt, csillogást mutató stílusa él. Vannak, akik ezt hiányolják a mai történészek zömétől, kiknek írásait fakóknak, színteleneknek, gyakran csikorgóknak, toldozott-foltozottaknak tartják. Mit feleljünk az olvasónak? Mindenekelőtt talán azt, hogy nemcsak eszmék, nézetek kötődnek az adott időszakhoz, hanem a nyelv és a stílus is. Az a fajta barokkos nyelvezet, amely jól megfelelt az ellenforradalmi évtizedek értelmiségének, ma már avultnak, frázisosnak hat. Hivatkozni szokás Szekfű Gyulára, mint a történetírói stílus utolsó nagy mesterére. Szekfűnek valóban megvolt a maga egyéni nyelvezete és stílusa; kissé patinás és már a maga idejében is némileg erőltetett, de összhangban állott mind a mondanivalóval, mind a széles közönség érdeklődésével, ízlésével. Próbálna azonban valaki — például egy ifjú történész — ezen a nyelven ma megszólalni! Az a stílus annak a mondanivalónak a szolgálatában fejlődött ki; ma mások a szép stílus követelményei. Változik a nyelv is, de ami fontosabb, más a mondanivaló, mely alárendeli magának észrevétlenül is a stílust. A két háború közti esszéista nemzedék stílusa könnyed, mutatós, s ez behatolt a történetírásba is. De az esszéista nemzedék nemcsak könnyed, hanem sok tekintetben felszínes is volt; hiányozván minden társadalmi kontroll, a szerzők képzelete szabadon csapongott, az eszmék légyökerei gyakran nem érintkeztek a földdel. Szeszélyes és csapongó volt a mondanivaló, de a stílus is.

Túlzás volna azt állítani, hogy a marxista történetírás nem törekedett s saját nyelvezete-

tének, stílusának kialakítására. Az ötvenes években Révai József — ő maga vendég a történettudományban — a saját kiélezett, polémikus mondanivalójához adekvát stílust tudott kiformálni. Történeti tárgyú tanulmányai a problémákat nagy felületeikben, a politikai szempontok hangsúlyozásával mutatták be; a nüánszok, az árnyalatok nem érdekelték. Harcos, vitatkozó írásaiban Révai nem méricskelt a tudós módján, a helyeslést két kézzel osztotta vagy tagadta meg. Ez a stílus éppen az ellenkezője volt egyes esszéistáink beleérző, impresszionista stílusának. Révai nagy ösztönző erő volt a fiatal marxista történetírásnak és irodalomtudományak: azzal is, amit belőle el kell fogadni, azzal is, amit nem lehet elfogadni. De most csak a stílusról van szó. Vajon lehet-e ma is eszményképe történetíróinknak? A történésznek, aki a letűnt korok embereinek már nem személyes vita-partnere, hanem értő, korban elhelyező mérlegelője; a történésznek, aki a felgyorsult idő száguldásával arányban már nem áll sértett félként szemben a hajdani világgal, s akit éppen ezért egyre kevésbé hat át a szenvedély, sokkal inkább foglalkoztatja a megismerés és megmutatás vágya. A múlt nagy történetírásából gyakran nem hiányzott a polémia. Gyakran az elmúlt korszakok csak eszközüül szolgáltak a történésznek a jelen harcainak megvívásához, de milyen kevés az olyan művek száma, ahol az ilyen utilitarista ábrázolásmód ne járt volna együtt a történeti valóság félrerajzolásával! A polémia nem fizetődik ki.

Az új történetírói stílust nem a publicisztikából kell levezetni, hanem a mondanivaló, a feladat sajátos jellege kell hogy kiformálja. A történész-munka nem publicisztika. Senki ezt olyan jól nem tudta, mint Révai József, noha ő maga elsősorban publicisztikai feladatokat teljesített irodalmi tanulmányaiban is. De sokban eltért saját tanítványaitól, akik között sok a hűtlen tanítvány. Révai a maga elvi harcait merev következetességgel vívta, de sem ideológiai, sem stílus-zavart nem lehet szemére vetni. Nem volt híve pl. a tudományos tolvajnyelvnek, mely nem az ő írásai szemében harapózott el tudományunkban; az ő fejtegetéseiből nem kell külön szótár; nem használt kész fogalmi sémákat, előregyártott stíluselemeket. Az ő nyelve, stílusa szinte klasszikusan egyértelmű, sallangmentes. Nem úgy a kései tanítványoké.

A történetírás közönség hatásának nem a stílus a legfőbb követelménye, de a gyatra fogalmazás nem segíti elő a hatást. Nem mi mondjuk: a kiadói lektorok s az olvasók állítják, hogy kevés a szépen, vonzóan megírt történelmi tanulmány.

A történeti tárgyú művek elterjedésének, az olvasók rokonszenvének egyik legproblematikusabb pontja mellett általában szemérmes hallgatással szoktak elmenni. Néhány évvel ezelőtt az ún. kortörténetírás lehetőségeiről rendeztünk vitát s ezen a hozzászólók sok meg-szívlelendőt mondtak el a legújabbkori források hozzáférhetőségéről, vagyis a kutatás objektív feltételeiről, valamint az e tekintetben fennálló nehézségekről, de egyetlen egy hozzászóló sem tartotta ildomosnak azzal a nehézséggel foglalkozni, amely pedig a jelek szerint a történész-munka hitelképességének — különösen a legújabbkori témák kezelésénél — legfőbb akadályozója. A történetírói nézetek sűrű változtatására gondolok. Ha megkérdezzük egy, a mai történetírással szemben szkeptikus olvasót arról, mi a véleménye tudományos teljesítményeinkről, a felelet rendszerint az, hogy mit lehet várni e szakma művelőitől, ha lépten-nyomon változtatgatják véleményüket, ha ma nem érvényes az, ami tegnap még szentírás volt, ha a történészek a napi politika széljárása szerint változtatják véleményüket. És utána felsorolnak egy sor példát: Sztálin, Rákosi és mások neveit.

A történésznek, ha ad valamit a marxista történetírás becsületére, szembe kell néznie ezzel a szemrehányással. Oktalanság volna ugyanis azt állítani, hogy a nézetek módosítása a ritka jelenségek közé tartozik. Ámde a hétézetek változása csak a történettudományban tűnik önkényes, külső befolyásra történő változtatásnak, míg ugyanezt a jelenséget a természettudományokban a fejlődés egyik nélkülözhetetlen velejárójának tartják. Nagyon ritkán legyintenek az emberek, ha hírért veszik, hogy a kísérletek más megvilágításba helyeztek egyes jelenségeket, megdöntöttek egyes hipotéziseket. A felhördülés a történésznek szól. Mintha a történész-munka hiteléhez hozzátartoznék az is, hogy apodiktikus ítéleteket állítson fel, melyek örökre

érvényesek s érvényüket az időközben előkerült új források sem dönthetik meg. Pedig ami a természetbúvár számára a kísérletezés, azt a szerepet tölti be a történészmunkában a források szaporítása és ellenőrzése. Mégis, ha a történész módosít, az majd minden esetben a szakma reputációjának kárára történik. Mert a történész legyen tévedhetetlen.

Az olvasóközönség hajlamos arra, hogy ezt a kérdést tisztán morális vagy rosszabb esetben politikai oldalról szemlélje. A változtatás okát a történétíró erkölcsi fogyatékosságában, esetleg gyávaságában igyekszik megtalálni. Eszerint a történész kénytelen kiszolgálni a politikát saját jobb meggyőződése ellenére is. Ebben a hibás szemléletben látom én a történétíró—olvasó kapcsolat legfőbb akadályozóját.

Hogy az ilyen leszűkített szemlélet ingatagsága kiderüljön, meg kellene magyarázni az olvasónak, hányféle tényező játszhat szerepet abban, hogy egyik-másik történétíró idővel módosít korábbi elképzelésein. Kiderülne, hogy a politikai szempontok a történeti folyamat egészét tekintve csak elenyésző szerepet játszanak. A kortörténet művelése a világ minden táján nagyon is mai és nagyon is konkrét politikai érdekeket súrol. Ez nem magyar jelenség. De ez a történeti folyamatnak csak egy kis szelete, ebből végzetes következtetéseket levonni az egész történettudomány módszertani gyengeségére nézve: könnyelműség.

A nézetek módosításának „veszélye” fennforog a régebbi korok tárgyalásánál is. Az okok számosak.

Kutatás közben a történész gyakran bukkan olyan új forrásokra, melyekről a korábbi kutatók nem vettek tudomást. Tévedés azt hinni, hogy a világ levéltárainak anyagait már mind ismerik s feldolgozták; az archivumok mélyén még sok mozdítatlan akta vár arra, hogy kézbe vegyék, tanulmányozzák. Az újonnan előkerült források — akár hazai, akár külföldi levéltárakból származnak is — gyakran lényegesen módosítják a tudomány korábbi állásfoglalását egy-egy kérdésben. Minden történésznek számolnia kell ezzel a bizonytalansági tényezővel, s minden kutató legfőbb vágya, hogy munkája során szembenézhesen az új, ismeretlen forrásokkal. A korábbi álláspont módosítása, esetleg teljes elvetése ilyenformán nem jelent valamilyen szégyenletes megalkuvást, hiszen a valóság egy eleddig ismeretlen darabja követeli meg a történésztől, hogy módosítsa a korábbi képet. A valóság, melyhez a történész mindenkor közelebb jutni igyekszik, gyakran új oldaláról mutatkozik be, a tények világa kimeríthetetlen, mivel minden jelenség számtalan mozzanattól tevődik össze. A történész, aki tegnap a jelenségek egyik csoportjának tulajdonított jelentőséget, az új adatok birtokában új arányt kénytelen megállapítani a jelenségek közt. Ilyen módon nemcsak magának a francia forradalomnak a történetét lehet megírni, hanem hatalmas története van magának a francia forradalomra vonatkozó historiográfiának is. Megírta a forradalmat Thiers, vegyes források alapján, részletesen, de sok pontatlansággal, megírta hét kötetben és 21 könyvben Michelet, de ez nem egyéb, mint epikus költemény, melynek hőse a „nép”, megírta 12 kötetben Louis Blanc az 1849—50-es évek haladó demokratikus ideológiájának szellemében helyeselve és igazolva a forradalmi terrort, aztán jött Taine, aki az *Origines de la France contemporaine*-ben a természettudós hideg tekintetével nézte az eseményeket s ítélte el a jakobinus diktatúrát. Az ő kezében már a korábbinál nagyobb dokumentumanyag gyűlt össze. De ez még mindig hiányos anyagnak volt mondható, ezért állította fel Párizs városa az 1880-as években a forradalom tanszékét a Sorbonne-on. S azóta újabb, kiterjedt forrásanyag került elő és szaporodik, bővül évről évre. A kutatás még mindig nem ért véget. És ezzel együtt módosul, változik, kiegészül a forradalom összképe. Míg Guizot és Tocqueville magát a burzsoáziát és ennek felemelkedését állították előtérbe, Jaurès az *Histoire socialiste de la Révolution*ban gazdasági eredetű társadalmi ténytet látta a forradalomban. Barnave az arisztokrata birtokosok által teremtet intézmények hatását emelte ki 1843-ban megjelent *Bevezetésében*, Albert Mathiez ezen az úton haladva a XVIII. századi arisztokrata reakcióra vetette a hangsúlyt, mivel ez vezetett az 1787—88-as évek nemesi revoltájához. De valamennyi korai feldolgozás bizonyos fokig felülről szemlélte a forradalmat: tehát az alkotmányozó gyűlések és konvenciók oldaláról vagy egy-egy kiemelkedő szereplő: Danton,

Robespierre személyén és sorsán át. Szükségszerűen el kellett jönnie a fordulatnak, amidőn a történészek már nem felülről, hanem alulról közelítettek a korhoz és — ami ezzel egyértelmű — azt mutatják meg, hogyan lépnek be a tömegek a forradalomba. Új felfogásban kellett megvilágítani a „nép” fogalmát, mely eddig is helyet foglalt a történelmi művekben, de az a „nép”, amelyről egy Michelet írt oly himnikus lelkesedéssel, magát a cselekvő nemzet egészét, magát Franciaországot, tehát egy misztikus személyt jelentett. A régi történetírást nem választotta el a paraszti tömeget és a sansculotte-okat a burzsoáziától, sőt inkább egy táborba terelte vele, mint arisztokrácia-ellenes erőket. A városi proletár és a parasztság a burzsoáziával együtt alkotta a forradalom szervező osztályát: a tiers état-t. Azután jött Georges Lefebvre, aki nagy művében (*Les Paysans du Nord pendant la Révolution Française*, 1924) a parasztságot már autonóm tényezőként vizsgálta és kimutatta, hogy a burzsoá forradalom keretei közt fellépő paraszti fermentáció nélkül a burzsoázia nem dönthette volna meg a feudális rendszert. Ezt követték a párizsi proletariátus, a sansculotte-ok mozgalmait tárgyaló munkák s velük egyidejűleg a forradalom gazdasági okait, mozgatóit feltáró nagy monográfiák. Feltárul az árak és bérek alakulásának története és ezzel kapcsolatban a demográfiai tényezők szerepe. Mindez elképzelhetetlen volna új forrásbázisok nélkül. A francia forradalom teljes képe még így sem tekinthető véglegesen lezártnak.

A nézetek módosítása, mint a francia példán láttuk, új eredményekkel jár együtt, s ezért nem hibáztatható. Egyébként nem csupán a történész munkájában van ez így. Más szakmák művelője is gyakran kerül abba a helyzetbe, hogy tárgyi ismereteinek bővülésével felül kell bírálnia korábbi felfogását. A történetíró helyzete azért válik sajátosá, mivel a történész az események interpretálása közben több szubjektív szabadságot engedélyez magának, mint a természettudós. Ez utóbbi módszertani előnyben van a történetíróval szemben, mivel az ő állásfoglalását a kísérlet igazolhatja vagy cáfolhatja, míg a történésznek nem áll módjában kísérleteket végezni.

Változásokat okoz a történész munkájában a jobb, fejlettebb módszerek alkalmazása is. A múltban a történész egymagára hagyatva egy életen át folytatta sziszifuszinak tűnő anyagfeltáró és feldolgozó munkáját. A mai történetst segítik a technika legújabb találmányai, megoszthatja a munkát a gépekkel. Megélenkült a tudományok közti együttműködés; intézmények lépnek egymással kapcsolatba, a hasonló érdeklődésűek megtalálják egymást a határokon túl is. A tudományos kontroll szélesebbkörű. Folyóiratokat többen olvasnak, növekszik a nemzetközi kiadványok, sorozatok száma. A komparatiztika a kor divatos módszertani újítása lett.

A felsorolt jelenségek mind a történetírás fejlesztését szolgálják. A tévedésekkel, előítéletekkel való szakítás, ami megváltoztathatja egész korszakok képét, nem értékelhető negatív jelenségként. A tudomány gyors fejlődésének bizonyítéka. Viszont nem kétséges, hogy az ilyen gyors változtatás megnehezíti a történész helyzetét az olvasó körében. Van az olvasókban bizonyos pszichikai gátlás is az új nézetekkel szemben. Az iskolai nevelés, a korábbi olvasmányok belevésődtek az olvasó tudatába, a régi nézetek megüledtek, vajmi nehéz kiűzni őket. Ezért van, hogy oly megdöbbentő gyakorisággal találkozunk apáktól, sőt nagyapáktól örökölt anakronisztikus nézetekkel. A történettudomány mai álláspontja korántsem képes olyan fokban a hétköznapi gondolkodás szerves részévé válni, mint a biológia, a kémia, a fizika egy-egy tétele. A szélesebb körök történelmi gondolkodását nagyrészt terheli a múlt. Fokozza ezt az a körülmény, hogy a régi polgári történetírás olyan ideológiai alapokra épült fel, melyek eltűnésével nem lehet máról-holnapra számolni. A polgári történetírás közismerten a nacionalista eszményítés irányába fejlesztette a történelemszemléletet, ezzel szemben nehéz helyzetbe kerül a ma történetésze, ha ennek az eszményítésnek alaptalanságát, sok esetben káros voltát kívánja bizonyítani.

Népszerűtlen feladatok egész sora vár itt a történetíróra. Az újabb időkben munkák sora mutatott rá, hogy történelmi gondolkodásunk mennyire benneragadt a XIX. századi nemesipolgári hagyományokban. Gyakran már maguknak a kérdéseknek a megközelítése is jellegzetesen XIX. századi. Kifejeződik ez például abban is, hogy a nemzeti és nemzetiségi problémák

szélesebb helyet foglalnak el a történeti gondolkodásban, mint a társadalmiak. Ez jellegzetesen XIX. századi örökség Kelet-Európában. A XIX. század a forrpontra érő nacionalizmus időszaka az Elbától keletre eső területeken. A burzsoá fejlődés hasonló nemzeti törekvéseket vet felszínre az egyes népek életében. Nemcsak azok a népek, melyek korábban önálló államisággal bírtak s azt a történelem során elvesztették, hanem azok is, amelyek évszázadokon át más államkeretbe betagolva éltek, most, a nacionalizmus áramába kerülvén nemzeti és függetlenségi jelszavakat írtak zászlajukra, a kezdetben nyelvi-kulturális mozgalmak politikai tartalmat nyernek. A magyar történelemben, mint ismeretes, ezek a tendenciák egymást keresztezték és súlyos konfliktusokhoz vezettek. A súrlódások nem hoztak megoldást, az 1848—49-es forradalmi hullám nem volt képes közös táborba terelni az Ausztriától függő népeket és az 1867-es kiegyezés sem teremtette meg a kívánatos Treuga Deit a Dunavölgyében. A szenvedélyektől fűtött, parázs viták és ellenségeskedések túlélték a századot és új táptalajra letek az első világháborút követő évtizedekben. Mindez kihatott a történeti gondolkodásra, mely egyoldalúan a nemzeti kérdés alakulására központosított.

Valóban hálátlan szerep vár a történetíróra, amikor igyekszik leszámolni a magyar állam ezeréves történetéhez tapadó illuziókkal? Amikor népünk történelmét a szomszédos népek történelmével egy szintre igyekszik helyezni? Eltekintve a durvább formákban jelentkező nacionalista előítéletektől, melyek forrását nem annyira a történelmi közgondolkodásban, mint inkább a közelmúlt és a jelen megoldásra váró politikai kérdéseiben kell keresnünk, azt lehet mondani, hogy az a bizonyos patinás kiváltságérzés, a sokat emlegetett kultúrfőlény gondolata az elmúlt két évtizedben ugyancsak eltűnedezőben van társadalmunkban. Történelmünk során most kerültünk legközelebbi kapcsolatba szomszédaink, a szocialista országok kulturális kincseivel, számontartjuk a társadalmi és kulturális fejlődés rokonvonásait, megvalósítjuk a szellemi értékek cseréjét. De minden előrehaladás ellenére sem állíthatjuk teljes bizonyossággal azt, hogy a XIX. századi örökség: a nemzeti kérdésnek a társadalmi problémákkal szemben való túlexponálása eltűnt volna. A marxista történetírás nap mint nap birkózik ezzel a terhes örökséggel.

Itt azonban már nem csak a magyar történetírás és történeti gondolkodás belügyéről van szó. Nemzetiségi kérdések foglalkoztatják határainkon túl is a történetírást, legsűrűbben éppen a volt Habsburg-Monarchia egykori népeinek történetírását. Erre is vonatkozik tehát a jogos észrevétel, hogy az egyoldalú nemzetiségi probléma túlteng; sőt azt is mondhatnók, fokozottabban mint nálunk. Ezen a téren előrehaladást elérni csak fokozott összefogással, a nézetek egyeztetése útján lehet. A nemzeti és az osztályszempontok közti aránytalanság ránehezedik a kelet-európai történetírára. Még mindig azt kell látnunk, hogy a történeti feldolgozásokban aránytalanul nagyobb helyet juttatnak a nemzeti kérdésnek — és a nemzeti kérdés körüli civakodásoknak —, mint az alapvető gazdasági-társadalmi problémáknak. A nacionalista pártok, áramlatok egyes csoportjainak részletes ecsetelése mellett indokolatlanul szorulnak háttérbe a kapitalista fejlődés jelenségei. A munkásosztály történetét sokan afféle részkérdésként kezelik, mintha nem is alkotná a nemzeti történelem szerves részét. Talán az is hozzájárul ehhez, hogy e fontos kérdés megtárgyalása gyakran külön e célra indított folyóiratokban történik külön történészcsoport által. A társadalmi fejlődés ábrázolásában a nemzeti küzdelmek mellett a társadalmi harcok mintha halványabb szint kapnának, jóllehet a történészek gyakran hivatkoznak Marxra és Engelsre, akik a nemzeti kérdést — olyan időben, amikor robbanással fenyegetett Európa keleti felében — a társadalmi probléma egy részének tekintették s alárendelték az osztályharc stratégiájának. Olvasván a nemzeti kérdéssel foglalkozó műveket, az olvasónak az a gondolata támadhat, hogy egyik-másik történész — a múlt rossz hagyományaihoz ragaszkodva — az egykori sérelmek ecsetelése közben a saját elfogultságát és haragját is beleszövi az ábrázolásba.

Az osztályszempont és a nemzeti aspektus körüli aránytalanság befolyásolja a történetírást jellegét: a történészek újból és újból visszatérnek a múlt századi nemzeti súrlódásokhoz,

nagy helyet szentelnek az ellentétek ábrázolásának, s ezzel akarva—nem akarva a nacionalizmus malmára hajtják a vizet. Újból és újból megrajzolják az 1848-as nemzedék kiemelkedő képviselőinek profilját, apológiákat írnak a kor politikusairól, mellőzve minden történeti kritikát, elhallgatva e személyiségek hátrányos tulajdonságait, eszméik gyengéit, egekbe emelik eszményképeiket, félelem és gáncsnélküli lovagokat állítanak elének és nem sokba veszik azt az időbeli távolságot, amely több objektivitást és indokolt kritikát tenne lehetővé számunkra. Néha mintha a letúnt század nyelvén szólnának hozzánk. Ha ezeket az elmúlt húsz évben megjelent tanulmányokat összegyűjtenénk s a különböző országokban megjelent apológiákat szembe-sítenők egymással, kiderülne, hogy csupa tökéletes ember állott egymással szemben 1848 táján. Mindegyik hibátlanul képviselte saját népe jogos érdekeit.

Az apologetikus történetírás gyökerei a felszabadulást követő évek történetírásában fedezhetők fel. A gyakran naiv, romantizáló és a szocialista eszme helytelenül felfogott értelmében idealizáló műltszemlélet követelte meg a makulátlan hősokeket, a nemzeti eszme bajnokait. A túlbujánoztatott nemzeti büszkeséget azóta nálunk sokan megnyírbálták, de nem tűnhetett el egy bizonyos nemzeti érzékenység, mely gátja az internacionalista szellemű tudományos magatartásnak. De ez ismét nem csupán hazai jelenség. Nemzetközi konferenciákon, a sajtóban még időnként felmerül a „ki volt a bűnös” kérdése. Túl az elfogultnak tűnő értéktételeken az utóbbi évek vitái (így magyar és szlovák részen) magának a magyar forradalomnak a jellegét kérdőjelezték meg. Egyszeriben elhomályosodtak a fogalmak, melyekről azt hittük, hogy mindenki számára világosak. A nemzetiségi kérdés feszegetői a marxista szellemű érvelésre azzal szoktak válaszolni, hogy ők jól tudják: 1848-ban a társadalmi átalakulás forradalmi létrehozása volt az elsődleges feladat, a nemzetiségi viszályokat ettől a feladattól függően kell szemlélni; jól tudják ezt, de mit tegyenek mint történészek, ha azt kell látniok, hogy az 1848-as nemzeti mozgalmak vezetőinek szemében fontosabb volt a nemzeti szabadság kivívása minden egyébnél? S ha ők a kor szellemét kívánják visszaidézni, akkor ezt a tényt nem hanyagolhatják el. Mit felelhetünk erre? Nem az a baj, ha a mai történész kellő részletességgel mutatja be a nemzetiségi küzdelmeket, hanem ha ezek középpontba állításával s XIX. századi szellemben való feltá-lalásával a közvéleményben azt a meggyőződést ébreszti, hogy a nemzetiségi kérdés megoldatlan-ságáért egyik vagy másik „bűnös” a felelős; ha a késő utókor történetírója úgy rekriminál, mint a múlt század politikusa; ha az áldatlan küzdelmeket nyitott kérdésekként tárja a köz- vélemény elé, ha jómaga sem képes pontot tenni az 1848-ban lezajlott vitákra és viszályokra. Ha nem azt domborítja ki, ami e népeket egymásra utalta és összekötötte.

A XIX. századi nemzetiségi kérdésnek ez a túlnövesztése nem volna hibáztatható, ha éppen a közös forradalmi hagyományok további feltárásának szelleme irányítaná. A levéltár még mindig nyújt feldolgozatlan anyagokat ebben a tekintetben. A mi történetírásunk 1945 óta hatalmas feladatokat végzett el ennek a népeket, nemzeteket összekötő közös hagyománynak a feltárásában. Tulajdonképpen egész történetírásunknak a fókuszában állott sokáig ez a fel- adat. Az 1953-ban lezajlott magyar történészkongresszuson nagy nemzetközi méretekben kapott visszhangot ez a törekvés. Kizárólag a pozitív kapcsolatokról esett szó. Azóta erős oldala történetírásunknak a kapcsolat kutatás, mely a kezdetben egyoldalúan politikai szintről már régen mélyebb régiókba bocsátkozott a gazdaság- és társadalomtörténet komparatizisztikai módszereinek segítségével. Nagyot léptünk előre a történelmi személyiségek értékelésének kérdésében is. Szüntelen harcot folytattunk a múlt nagyságainak bálványozása ellen, néha bizvást szűkmarkúan mértük az elismerést, de ezen lehetett segíteni. Jobb, mintha öntömjéne- zésbe estünk volna. Az olvasók táborában történészeink sokszor aláásták saját népszerűségüket azzal, hogy kritikusan írtak a múlt való vagy képzelt nagyságairól.

Ezzel a történész és olvasó viszonyának egyik neuralgikus pontját érintjük. Meddig menjen el a történettudós a nemzeti múlt szereplőinek bírálatában? Hol végződik az indokolt kritika és hol kezdődik egyfajta túlzás, melyet a történész kolléga még megbocsáthatónak tart, de nem úgy a közönség? Az utóbbi években néhány monográfia megdőbbenést keltett különösen

a tanárság körében. Elhangzott magánbeszélgetésekben a hazafiatlanság, a kozmopolitizmus, a nihilizmus vádja is. Legnagyobb élő költőnk nem csinál titkot abból, hogy a történészek egyikét-másikát nemzetgyaláznak tekinti.

A Hideg napok c. film körül felhullámzó vita megmutatta, hogy az önkritika kérdésében társadalmunk megoszlik: az egyik rész több Hideg napokat sürgetett, a másik az ilyen művekben saját népünk elleni propagandát látott, tehát sérelmezte őket. A történészek, igazat megvallva, az ilyen vitákból alig vették ki részüket. Általában elég ritkán szólnak bele a közéleti vitákba. Egy részüknek nincs kínzóan sürgető mondanivalója a Ma kérdéseiről, hanem aféle szakbarbárként bele süllyed a múltba, más részük mintha tudatában volna a váddal, szemrehányással, mely értelmiségünk egy része felől éri.

De hát honnan eredt ez a harag, melynek múlt jellegével mindenki tisztában volt s amely valóban, azóta vesztett hevességéből? Egyesek szerint mi, magyar történészek nagyon is komolyan vettük a „kiki söpörjön saját háza előtt” egyébként helyes jelszavát, meg sem várva, míg a söprés szélesebb körben is megindul. Példamutatóan kívántunk eljárni; abból indultunk ki, hogy rövidesen megkezdődik a söprögetés a szomszédságunkban is, hiszen senki sem vonhatja kétségbe, hogy akad söpörnivaló minden irányban. Az a felháborodás, mely egyes történészeink eme tisztogató tevékenységét fogadta, abban gyökerezik, hogy a mi példánk nem talált követésre szomszédaink történetírásában. Ott a kortörténet kérdéseit tárgyalva majdnem kizárólag a múlt pozitív jelenségeire bocsátják a fényt, míg az árnyékos oldalak elvesznek a háttérben. Ez a kétféle történész magatartás, mondhatni kétféle beszéd jellemezte hosszú időn át a nemzetközi vitáinkat is. Ezt érzi igazságtalannak az olvasó is. Az is, aki teljes jóhiszeműséggel hajlik arra, hogy valóban leszámoljon lélekben a közelmúlt gyászos emlékeivel, tehát elvben kész a nemzeti önkritika befogadására, de az is, akiben a nemzeti sérelmek túl erősen működnek ahhoz, hogy ilyen önismeretre és önkritikára képes legyen.

Ezzel egyidőben mutatkoztak túlzások és egyoldalúságok a kortörténet művelésében. Annál súlyosabban esnek latba, mivel itt él még köztük az öregek nemzedéke, mely saját élményeinek szemüvegén — néha torzító szemüvegén — sokmindent másképpen lát, mint a történész, aki nem élte át érett fővel a kor hangulatát, eseményeit és pusztán az írott források alapján alkot képet. Ám ezek a források felkészült kutatót követelnek meg, egyébként óhatatlanul ajtót nyitnak a tévedéseknek. Nemcsak szemléleti torzítások jöhetnek így létre, hanem egyszerűen a tárgyi valóság feltárása körül is mutatkoznak hiányok, hézagok.

A forráskritika a történetíró egyik legfontosabb és legnehezebb működési területe. Itt egybevetések, és a széles területen való kutatás vihet csak megnyugtató eredményhez. Ha valaki a kelet-európai népek s országok tarka konglomerátumából kiszakítja a magyar kérdést, s történelmünket a szerves egységből kiragadva izoláltan próbálja vizsgálni, úgy hamis eredményekhez jut. Ezenkívül egy-egy korszak összetett, árnyalt jellemzéséhez nemcsak a források gondos összegyűjtésére van szükség, hanem — bármily fájdalmasan hangzik is a közelmúlt történetét vizsgáló kutató fülének — gyakran egy bizonyos időbeli távolságra is, amikor már az események kihatását teljes pontossággal látni lehet és amikor a történész egy bizonyos érzelmi distanszból tekint vissza a kutatott korra és a vizsgált személyekre, amikor már nem befolyásolják pillanatnyi rokonszenvek, érdekek. A legutóbbi fél évszázad történetének megörökítésénél ez a távolság természetszerűleg még nem jött létre. Ami pedig a nemzetközi egybevetéseket illeti, a jószándék erre megvan, helyel-közzel a művek is sugározzák ezeket az általánosabb érvényű felismeréseket. Mindez még nem elég. Az egyes országok történészeinek eredményei még nem jutnak el mindig kellő időben a hasonló témán dolgozó más országbeli kollégáikhoz és a külföldi levéltárak felhasználása előtt is áthághatatlan akadályok tornyosulnak egyes államokban. A kortörténeti kutatás mindenütt cseppfolyós állapotban van, ami zavarhatja az olvasót, aki minden felmerült kérdésre végleges, megnyugtató választ szeretne kapni (ha már a történetírás tudománynak nevezi magát), de egyelőre be kell érnie *ad hoc* válaszokkal, melyeket a szerzők időnkint kiegészítenek, módosítanak. Az elvi megállapításokat illetően

is az a tapasztalat, hogy szükség van bizonyos időre, amíg az egymásnak ellentmondó felfogások konfrontálásából viták hevében kikerekedik az új, plasztikusabb, elfogadhatóbb magyarázat. Emlékeztessünk arra a nemzetközi síkon folyó vitára, amely pl. a fasizmus megítélése körül zajlik művekben és egyéb fórumokon. Az európai fasizmus gazdasági-társadalmi-ideológiai gyökereinek, indító rugóinak feltárása még nem befejezett munka, noha a kutatás újabb és újabb adatokkal s elméletekkel szolgál, a fasizmus tipologizálására még csak mostanában kerül sor s a viták, melyek széles összehasonlító alapokra épülnek, még korántsem zárultak le. Már pedig aligha lehet kétségbevonni, hogy az egyes országok fasiszta mozgalmainak kutatása közben a történész magatartását messzemenően befolyásolja az a körülmény, hogy mit értünk fasizmuson és milyen megjelenési formái voltak Európa egyes országaiban. A fasizmus ismert dimitrovi meghatározását a történészek egyhangúan elvetették, helyébe új meghatározások léptek, de még mindig vita folyik az egyes országokon belüli rendszerek jellegéről, vagyis arról, hogy egyik vagy másik kormányzati rendszert nevezhetjük-e joggal fasisztának avagy sem. Ha a történetkutató nyíltan kifejezésre juttatja egyes kérdésekben való bizonytalanságát, ha bizalommal fordul az olvasóhoz megvallva zavarát, úgy a két fél kapcsolata még szorosabbá válhat, hiszen a laikus joggal érezheti úgy, hogy részese lett egy nehéz, fáradságos kutató munkálatnak. De az élettől idegen, a valóságnak ellentmondó, pusztán a történész vélt tekintélyére alapozott deklarációk ellenszenvet szülnek. Vonatkozik ez mindenképp a kortörténetíráásra, mely a legközelebb áll az olvasó élményvilágához, de elvileg érvényes az egész történeti folyamat vizsgálatára. A nézetek revíziójának folyamata itt sem ismeretlen, de itt az olvasó nem gyanakszik külső befolyásra olyan mértékben mint a közelmúlt tárgyalásánál; elfogadja azt, hogy a történeti kutatás új eredményei teszik szükségessé a régi teóriák felülvizsgálását és elvetését. Régi korok új megvilágítása inkább érdeklődést és megértést, mint ellenérzést vált ki. Az olvasó azt érzi, hogy a tudomány ezen a szakaszon sem állt meg, hanem évről-évre fejlődik és a történész feltáró munkája újabb, realisabb kép megalkotásához vezet. A közelmúlt kérdéseinek felülvizsgálatát azonban az olvasók nagy része hajlandó a történész politikai igazodása jegyeként tekinteni, s ez már visszatetszést szül. Mert meg van győződve arról, hogy a politika — különösen a napi politika — képes a legmesszebbmenő megalkuvásra, s feladata a tények csűrő-csavarása. Régen az egyszerű ember szemében a politika „úri huncutság” volt, s a világ nagy részében még ma is érvényes ez a jelző.

Ha az 1956 előtti évtized magyar történetírását tekintjük, badarság volna tagadni, hogy külső befolyásoknak is volt szerepük abban, hogy történészeink gyakran változtatták nézeteiket. Az ún. személyi kultusz időszakában ez elkerülhetetlen. Az újkori magyar történelem kérdései körül kialakult vitákon nemcsak a történészlekiismeret, a szakmai tapasztalat került a mérleg serpenyőjébe, gyakran megesett, hogy egyik-másik történész a saját helytelen vagy labilis álláspontját a pártosság jelszavával igyekezett elfogadtatni a szembenálló felekkel. Sok példát lehetne erre felhozni, de az ilyen jelenségek szellemi életünknek olyannyira lezárt szakaszát tükrözik, hogy részletezésüktől bátran eltekinthetünk. Nyitott kérdés, hogy még abban az 1956 előtti nehéz helyzetben is nem egyes, magukat a pártosság legfőbb arkangyalainak tekintő személyek túlzásaival állottunk-e szemben, mint valami általánosan kötelező szakmai kapitulációval? Emellett senki sem állíthatja azt, hogy 1956 előtt történészeink tudatosan hamisítottak; a hamisítás itt nem is találó kifejezés, mert szándékot tételez fel, jöllehet történelemszeink még a durva sematizálásokat is csupa jószándékból követték el.

1956 óta a helyzet alaposan megváltozott. Nincs történelmünknek egyetlen olyan kérdése sem, amelynek megválaszolásáról valamiféle párthatározat intézkednék. A párt nem kívánja elvenni a szaktudósok kenyerét, a történeti kérdéseket nem a politikusok kívánják megoldani, rábízák ezt a tudósokra. Amit a párt joggal elvár, az a marxista tisztánlátás, s ennek értelmében az osztályszempontok érvényre juttatása és az igazság kihámozása a bonyolult s ellentétes folyamatokból. A történészek szabadon sáfárkodhatnak szakmai tudásukkal s élhetnek a lehetőségeikkel. Persze, vannak azért kötöttségek, de ezeket nem lehet a szakmai

szabadság megvonásával egyenlő jellegűeknek tartani. A túl közeli eseményekről — amikor élő személyek megítélése forog kockán — a történész nem mindig írhat azzal a részletességgel, mint a távolabbi korokról; a kortörténet kérdéseinél nem függetlenítheti magát teljesen a fennálló nemzetközi helyzettől. Ezeknél a problémáknál a történész akarva nemakarva kissé maga is politikussá válik, ám ez ellen nincs segítség. Még ilyen problematikus esetekben is elérhető a józan tárgyilagosságnak egy bizonyos mértéke. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a történész maga alakítja ki felfogását egy-egy problémáról, személyről, s ha kellő határozottsággal lép fel mindazokkal szemben, akiknek legfőbb kenere az óvatoskodás, a túlzott körültekintés és félelem, vagyis akik a történetírást legszívesebben néhány jól bevált frázissá hígítanák fel, — akkor munkáját úgy hozhatja tető alá, ahogyan legjobbnak véli. Történeiszzeink önállóságát, kezdeményező képességét, eszmei bátorságát a valóságban nem annyira a külső fék akadályozza, mint inkább a belső aggályoskodás, a kockázattól való félelem vagy a gondolkodás restsége.

Az olvasó viszont éppen azt várja a történésztől, hogy olyan hangot üssön meg, mely eltér a napilapok politikai írásainak tónusától. Mert a történeti mű nem publicisztika, s bár hatni akar, ezt nem közvetett úton teszi, hanem a történeti felismerések meggyőző ereje által. A történetírónak nem a politikustól kell útmutatást várnia; ellenkezőleg: tapasztalataival segítenie kell a politikai munkát. Hogy ez nem megy zökkenők nélkül, az természetes. A lényeg az, hogy senkinek se törik be a fejét, ha meglepően új felismeréssel áll elő, ha van bátorsága letérni a kitaposott útról, melyről azt látja, hogy nem visz előre.

Napjainkban a hivatásos könyvterjesztők sokat foglalkoznak az olvasótársadalom struktúrájával. Szükség lenne egy széles körben lefolytatandó vizsgálatra, amely a történelmi művek és az olvasó viszonyát derítené fel. Bizonyos, hogy sok megszívlelendő bírálat hangzanék el az alkotók címére. Jelenleg az a helyzet, hogy a történészek a feljűk irányuló jelzéseket ha akarják, észreveszik, ha nem akarják, nem. Sok jogos bírálatot intéznek el kézlegyintéssel. Nem volna-e szükség arra, hogy a szaktudós és olvasója rendszeresen találkozzanak, kicseréljék véleményüket?